

پرورش مسئولیت پذیری در کودکان

خشت اول مسئولیت

ابوالفضل ابراهیمی

مرکز مشاوره و روان‌درمانی ماوا

کودکی و نوجوان

خشت اول مسئولیت

ابراهیمی، ابوالفضل، ۱۳۵۵
خشت اول مسئولیت: پرورش مسئولیت‌پذیری در کودکان / ابوالفضل
ابراهیمی. - قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، معاونت
تربیتی و فرهنگی، ۷۱ ص. مصور. ۱۳۹۵.

ISBN : 978-964-411-700-8

پشت جلد به صورت انگلیسی:

Building Blocks Responsibility

کتابنامه

۱. مسئولیت کودکان.

۲ الف ۲ / ف ۱۴۵۸ BJ

شماره کتابشناسی ملی: ۲۶۰۴۹۹۶

نویسنده: ابوالفضل ابراهیمی
ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
چاپ: نگارش
نوبت و تاریخ چاپ: سوم، تابستان ۱۳۹۶
شمارگان: ۱۰۰۰
قیمت: ۳۰۰۰ تومان

شورای کارشناسی مرکز مشاوره و روان‌درمانی ماوا:
ابراهیم اخوی، محمدمهدی عباسی‌آغوی، اصغر عرفان، مهدی عباسی

ویراستار: محدثه سادات طباطبایی
صفحه‌آرا: جواد شهبازی - نجف نجفی
عکس: ابوالفضل سلمان‌زاده
تصویرسازان: فاطمه غفاری - مژده مرادکنجه

مرکز مشاوره و روان‌درمانی ماوا
آدرس: قم، بلوار امین، ۲۰ متری گلستان، کوچه ۲، پلاک ۱ • تلفن: ۰۲۵-۳۲۹۰۰۸۸۲
دورنگار: ۰۲۵-۳۲۹۱۲۹۱۲ • ایمیل: moshaveremava@gmail.com

مرکز مشاوره ماوا

خشت اول مسئولیت

پرورش مسئولیت‌پذیری در کودکان

ابوالفضل ابراهیمی

چگونه مسئولیت‌پذیری در کودکان شکل می‌گیرد؟ • فصل دوم

- ۲۸ آنچه لازم است کودکان درک کنند
۱. درک مجزا بودن
- ۲۹ ۲. تنها من نیستم که اهمیت دارم
قانون احترام
- ۳۱ ۳. اگر این کار را بکنم، چه خواهد شد؟
(قانون کاشت- برداشت)
- ۳۶ ۴. تمایز بین «سخت است» و «من نمی‌توانم»
- ۳۷ ۵. تصمیم‌گیری
- ۳۹ گذر از بازی به مسئولیت
۱. برای کودک خود بازی‌هایی در جهت
مسئولیت‌های بعدی او طراحی کنید
- ۴۰ ۲. با افزایش سن، بین بازی و مسئولیت کودک
تعادل ایجاد کنید
جلسه‌های خانوادگی
۱. در فواصل معین، جلسه‌هایی را با حضور
همه اعضای خانواده تشکیل دهید
- ۴۱ ۲. در جلسه‌ها به کودک فرصت حرف زدن و
اظهار نظر بدهید
۳. مسئولیت‌های مشترک را در این جلسه‌ها
تقسیم کنید
۴. توافق‌های هر جلسه دست‌کم تا جلسه بعد
معتبر باشد
۵. وظایف افراد را به تفصیل یادداشت کنید و در
جایی بچسبانید
- ۴۲ ۶. در جلسه‌ها درباره نتیجه عمل نکردن افراد
به مسئولیت‌هایشان بحث کنید
۷. پس از آنکه مطمئن شدید کودکان
وظایفشان را درک کرده‌اند، دوباره تذکر ندهید
- ۴۴ دادن پیام روشن به کودک
اصول دادن پیام روشن
- ۴۵ ۱. تمرکز را بر روی رفتار نگاه دارید
۲. مستقیم و ویژه صحبت کنید
۳. از القای پیام در حال خشم پرهیز کنید

مقدمه • ۶

نصل نخست • والدین و مسئولیت‌پذیری کودکان

۱. فرزندان را برای پذیرش مسئولیت‌هایشان
آماده کنید ۱۳
۲. زمان مناسبی را برای آموزش در نظر بگیرید
۳. کارها را با توانایی‌های کودک تطبیق دهید ۱۴
۴. در راه دست یافتن به استقلال، کودک خود
را یاری کنید ۱۶
۵. فرزندان را در انجام کارها مشارکت دهید
۶. با همسران هماهنگ باشید
۷. به کودک نشان دهید که شما نیز در انجام
مطلوب مسئولیت‌هایتان می‌کوشید ۱۷
۸. قاطع باشید ۱۸
- از چه هنگام می‌توان مسئولیت را به کودک
آموخت؟ ۱۹
۱. بکوشید از سه‌سالگی چند مسئولیت کوچک
را به کودک واگذار کنید ۲۰
۲. با افزایش سن، مسئولیت‌های او را افزایش
دهید
- برخی کارهای خانگی مناسب برای سنین
متفاوت ۲۱
- موانع موجود در آموزش مسئولیت‌پذیری به
کودکان ۲۲
۱. احساس گناه والدین
۲. تأثیر کودکی والدین بر رفتار تربیتی آنان
۳. اعتراض اطرافیان و دل‌سوزی آنان ۲۴
۴. دشواری اعمال پیامدهای مقرر شده ۲۵

- غذا خوردن
- ۵۹ ۱. اجازه دهید کودک نتایج نخوردن را لمس کند
۲. کودک شما باید خودش تعیین کند که چه مقدار غذا بخورد
- ۶۰ ۳. مسئولیت انتخاب نوع غذا را خودتان بر دوش بگیرید
تکالیف مدرسه
- ۶۱ ۱. در انجام تکالیف مستقیم کمک نکنید
۲. زمینه را برای انجام تکالیف به طور مطلوب فراهم آورید
۳. از اینکه کودک بر اثر عدم انجام تکالیف مدرسه دچار تبعاتی بشود، نهراسیم
- ۶۲ ۱. خرج کردن پول
در دادن پول توجیبی نیازهای عادی کودک را در نظر بگیرید
۲. بیش از آنچه در توانتان است، به فرزند خود پول توجیبی ندهید
۳. حالات روانی شما نباید بر میزان پول توجیبی تأثیر بگذارد
- ۶۴ کارها و وظایف خانگی
۱. مسئولیت‌های خانگی اختیاری نیست
۲. از کارهای خانگی به منزله تنبیه استفاده نکنید
۳. از جلسه‌های خانوادگی برای توجیه فرزندان استفاده کنید
۴. تا حد امکان کارها را با توان و هوش فرزندان هماهنگ کنید
۵. فرایند کار را به فرزند خود آموزش دهید
۶. خواسته خود و پیامدهای احتمالی آن را آشکارا بیان کنید
۷. از تشویق استفاده کنید
- ۶۵ خاتمه
- ۶۷ • منابع

- ۴۶ ۴. از صدای طبیعی خود استفاده کنید
۵. جریمه نافرمانی را مشخص کنید
استفاده از نتایج طبیعی و منطقی
- ۴۹ اصول اساسی در کاربرد روش نتایج طبیعی و منطقی
۱. هم قاطع باشید، هم مهربان
۲. به دل‌سوزی‌های بیش از حد دیگران توجه نکنید
۳. کمتر حرف بزنید و بیشتر عمل کنید
۴. به کودک حق انتخاب بدهید و تصمیم او را بپذیرید
- ۵۰ ۵. بگذارید همه بچه‌ها در مسئولیت شریک باشند
۶. پیامدهای منطقی را متناسب با رفتار در نظر بگیرید
۷. بر پیامد رفتار درست کودک تأکید کنید
- ۵۱ استفاده از پاداش
۱. از پاداش مادی به گونه‌ای مطلوب استفاده کنید
۲. از پاداش غیرمادی استفاده کنید
- ۵۲ استفاده از ادبیات و داستان
استفاده از واژه‌های جادویی
۱. تشکر کردن را به رفتاری عادی در خانواده تبدیل کنید
۲. مسئولیت کار اشتباه خود را بر عهده بگیرید و معذرت‌خواهی کنید
۳. به کودک خود چگونگی درخواست محترمانه را بیاموزید
- ۵۴ مسئولیت‌پذیری و فرزندان متعدد
۱. مسئولیت هر کس دست کم برای یک هفته ثابت باشد
۲. هر فرد به مسئولیت خود توجه کند
۳. همه اعضا را مشارکت دهید
- ۵۵

مقدمه

وقتی از والدین می‌پرسند کدام‌یک از شما انتظار دارید فرزندتان مسیر منظمی را در اجرای وظایف و مسئولیت‌هایش طی کند، پاسخ بیشتر آنان مثبت است و چنین انتظاری را تأیید می‌کنند؛ اما در عمل، اغلب ایشان راهی را پیش می‌گیرند که چنین انتظاری را برآورده نمی‌سازد. متأسفانه بیشتر پدر و مادرهای امروزی نمی‌توانند مسیر مشخصی را برای هدایت کودکشان در جهت پذیرش مسئولیت‌هایش تعیین کنند. بیشتر آنان می‌پندارند که پدر یا مادر خوب کسی است که خود را به‌طور کامل در خدمت کودک قرار داده، خویش را در برابر انجام کارهای او متعهد بداند. ولی باید گفت بهترین هدیه والدین به فرزندانشان آشنا ساختن آنان با مسئولیت‌های جاری زندگی است؛ چراکه با شناخت وظایف طبیعی زندگی و انجام مسئولانه آنها زمینه موفقیت‌های بعدی و کسب اعتمادبه‌نفس در ایشان فراهم می‌شود. آنان با شانه خالی نکردن از مسئولیت‌ها به شهروندی محترم تبدیل می‌شوند و می‌توانند با دیگران روابطی سازنده داشته باشند. به فرمودهٔ مولا علی علیه السلام: «هیچ پدری هدیه‌ای بهتر از تربیت نیکو به فرزندش نداده است»^۱.

۱. محدث نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۵، ص ۱۶۵.

باید گفت که هیچ‌یک از ما مسئول متولد نمی‌شویم. از سوی دیگر، نمی‌توان مسئولیت را تحمیل کرد، بلکه منش مسئولانه در طول زمان و بر اثر نگرش‌ها و عادت‌های روزانه ما در حیطه‌های احساسات، تفکرات و رفتارها شکل می‌گیرد. مسئولیت تنها در درون فرد رشد می‌کند و بر پایه معیارها و ارزش‌هایی که در خانه و اجتماع به دست می‌آورد، تغذیه و هدایت می‌شود. آموزش مسئولیت‌پذیری به جوی ویژه در خانه و مدرسه نیاز دارد. چنین جوی درباره تصمیم‌گیری‌ها و پیامدهای آنها، به کودکان اطلاعاتی می‌دهد و منابعی را در اختیار ایشان می‌گذارد تا بتوانند درست تصمیم بگیرند. به عبارت دیگر، مسئولیت‌پذیری پدیده‌ای است که رشد آن در متن خانواده و روابط اجتماعی و تعاملاتی که فرد با آنها روبه‌رو می‌شود، امکان می‌یابد. بنابراین می‌توان گفت که برای پرورش فرزندان مسئول به آگاهی‌های فکری و عملی لازم نیازمندیم تا بتوانیم با استفاده از این اطلاعات و راهکارها، زمینه تربیت افرادی مسئولیت‌شناس و مسئولیت‌پذیر را فراهم آوریم. این نوشتار گامی در جهت ارائه این‌گونه اطلاعات و آگاهی‌هاست.

مسئولیت‌پذیری چیست؟

مراد از مسئولیت‌پذیری آن است که فرد افزون بر در نظر گرفتن خواست‌ها و احساسات خویش، به خواست‌ها و احساسات دیگران نیز توجه کند. آن‌گاه بتواند با تصمیم‌گیری مناسب در چهارچوب هنجارهای اجتماعی و انتظارات معمول، درست انتخاب کند؛ انتخابی که هم سلامت جسمی و روانی وی را برآورده کند و هم به نیازها و احساسات دیگران صدمه نزند.

آموزش مسئولیت‌پذیری به کودکان شامل کمک به یافتن راه‌هایی برای به دست آوردن احساس لیاقت و شایستگی و نیز دانستن راه درست و عمل به آن است. افراد مسئولیت‌پذیر به درستی تشخیص می‌دهند و رفتار می‌کنند و قرار داشتن در معرض نگاه دیگران برایشان تفاوتی ندارد؛ چراکه می‌دانند رفتارشان درست است و آنان برای رفتارشان استدلال کافی دارند و با شجاعت آن را ابراز می‌کنند.

آموزش مسئول بودن به معنای تقویت احساس گناه نیست. کودکانی که با احساس مسئولیت به وظایف خود عمل می‌کنند، این کار را در جهت تأیید خویش

و بالا بردن عزت نفس و احترام متقابل انجام می‌دهند. این کودکان به ابزارها، نگرش‌ها و منابعی در جهت ارزیابی مؤثر موقعیت مجهزند. در نتیجه، به انتخاب‌هایی دست می‌زنند که برای خودشان و اطرافیانشان مناسب است. ولی کودکانی که احساس گناه در آنان محرک انجام وظیفه است، ممکن است در ظاهر افرادی مسئول به نظر برسند، ولی آنان این کار را به سبب نگرانی و ترس، پایین بودن عزت نفس و در امان ماندن از تنبیه یا کم کردن احساس گناه انجام می‌دهند.^۱

چرا آموزش مسئولیت‌پذیری اهمیت دارد؟

امروزه این احساس بسیار شایع است که شمار فراوانی از کودکان نمی‌آموزند که به‌طور مؤثر، مسئولیت‌های زندگی خود را بر دوش بگیرند. از نکته‌های اساسی در تربیت فرزندان آن است که والدین افزون بر در نظر گرفتن نیازهای کنونی کودک، او را برای تشکیل زندگی آینده و پذیرش مسئولیت‌های آن آماده کنند. اگر چنین نکنند، کودکانشان افرادی سست‌عنصر، بی‌اعتماد به توانمندی خویش، متوقع و گریزان از مسئولیت‌ها بار می‌آیند. همچنین ممکن است پیوسته شغل خویش را به بهانه دشوار بودن یا ناتوانی در پذیرش امرونی‌های مافوق تغییر دهند.

از سوی دیگر، مسئولیت‌پذیری عنصری ضروری برای تشکیل خانواده است. یک نظام خانوادگی مطلوب نظامی است که در آن، هریک از اعضای خانواده حدود و وظایف خویش را بشناسند و در انجام نیکوی آن تلاش کنند. اما هرگونه کوتاهی در این کار خطیر، افزون بر پای‌مال کردن بخشی از حقوق اعضای خانواده، پیامدهایی ناگوار خواهد داشت که کمترین آنها، محروم شدن از صمیمیت و آرامش در کانون خانواده است.

نیز می‌توان گفت که یکی از پایه‌های اصلی دین‌داری مطلوب، پاسخ مسئولانه به وظایفی است که هر انسان در برابر خداوند، خود، انسان‌های دیگر و حتی طبیعت دارد. یک فرد دین‌دار معتقد است که مسئولیت همه رفتارها و افکار خویش را باید بر دوش بگیرد و اینها همه در سرنوشت او تأثیر گذارند.

از نظر دین مقدس اسلام، هر فرد در هر موقعیت مسئولیت‌هایی دارد که اگر در

---

۱. ر.ک: کلمز هریس و رینولد بین، آموزش مسئولیت به کودکان، ترجمه پروین علی‌پور.

انجام آنها کوتاهی کند، مؤاخذه خواهد شد. رسول گرامی اسلام ﷺ می‌فرمایند:
آگاه باشید که همه شما فرمانروا و نگهبانید و در قبال فرمان برداران خویش
مسئولید. زمامداران کشور، فرمانروایان جامعه‌اند و در برابر آن مسئول‌اند. مرد،
سرپرستی خانواده‌اش را بر دوش دارد و در برابر آنان مسئول است و زن، بر فرزندان
خود فرمانروا و در برابر ایشان مسئول است. پس همه شما وظیفه دارید و در برابر
افراد زیر سرپرستی خویش مسئولید.^۱

---

۱. حسن دیلمی، *إرشاد القلوب إلى الصواب*، ج ۱، ص ۱۷۳.